

2020 Sonrası Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Değerlendirilmesi

Neslihan Burgaz¹

Özet

Bu çalışma, Türkiye ekonomisinin 2020-2024 dönemindeki ekonomik büyüme performansı ve tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin ekonomik büyümeye katkısını incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye, söz konusu dönemde küresel ve ulusal birçok şokla karşı karşıya kalmış ve bu durum ekonomik büyüme oranlarında dalgalanmalara yol açmıştır. 2020’de ortaya çıkan Covid-19 pandemisinin ve ekonomiye olan yansımaları, 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşının özellikle enerji ve tarım fiyatlarının arttırması ve yüksek enflasyon sorunu ve 2023 yılında Kahramanmaraş merkezli depremin yarattığı tahribat büyüme performansı üzerinde doğrudan etkileyen faktörler olmuştur.

Ekonomik büyümeyi sektörel düzeyde incelediğimizde; tarım ve sanayi sektörünün GSYH içindeki payı giderek azalırken, hizmet sektörü büyümenin ana belirleyici faktörü olmuştur. Tarım sektörünün pandemi koşulları ve depremin etkileri nedeniyle ekonomik büyümeye olan katkısı bu iki dönemde azalmıştır. Sanayi sektörü ise 2021’de güçlü bir toparlanma göstermiş, hizmetler sektörü ise pandemi sonrası dönemde karantina önlemlerine rağmen hızla büyümeye devam etmiştir. Ancak 2022 sonrası dönemde Rusya-Ukrayna Savaşı sebebiyle küresel enerji fiyatlarında ve gıda fiyatlarındaki artış, dış talepteki zayıflama ve yüksek enflasyon gibi unsurlar büyüme üzerinde baskı yaratmıştır. 2023 yılında Kahramanmaraş merkezli depremin yarattığı tahribat, bölgenin tarım ve sanayi sektörünü etkilemiş ve bu durum ekonomik büyümenin artışını engellemiştir. Bu bağlamda çalışma, Türkiye ekonomisinin büyüme kompozisyonunu yapısal ve sayısal yönleriyle ele almakta ve ekonomik büyümenin çerçevesi hakkında inceleme yapmaktadır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü, neslihanburgaz86@gmail.com, Orcid:https://orcid.org/0000-0001-8301-2792

1. Giriş

Ekonomik büyüme, iktisat literatüründe uzun yıllardır üzerinde durulan temel kavramlardan biri olup, bir ülkenin refah düzeyini belirleyen en önemli göstergeler arasında yer almaktadır. Genel olarak ekonomik büyüme, bir ekonominin üretim kapasitesinde meydana gelen artışı ifade etmektedir (Apak ve Uçak, 2007:58). Ekonomik büyümenin artışı toplumun refahının artışı ile ilişkilendirilmektedir. Ancak, ekonomik büyüme her zaman toplumsal refah artışını garanti etmemektedir. Büyümenin niteliği ve büyümenin hangi sektörler sayesinde gerçekleştiği gibi unsurlar bu süreçte belirleyici rol oynamaktadır.

Türkiye ekonomisi, 2000’li yıllardan itibaren büyüme açısından istikrarlı bir seyir sürdürdüğünü söylemek mümkündür. 2020-2024 döneminde ekonomik büyüme dalgalı seyir görünümünde olduğunu söylemek mümkündür (Türkiye ve İstatistik Kurumu). Bu dalgalı seyir iç ve dış ekonomik ve siyasi belirsizliklerden etkilenmiştir. 2020 yılında tüm dünyayı etkisine alan Covid 19’un oluşturduğu pandemi ekonomisi, 2022 yılında Rusya ve Ukrayna Savaşının yansımaları ve son olarak 2023 yılında 11 ili kapsayan Kahramanmaraş Maraş depreminin yıkıcı tahribatı ekonomik büyüme üzerinde negatif etkileri olmuştur.

2020 yılında yaşanan Covid-19 salgını Türkiye ekonomisi üzerinde derin izler bırakmıştır. Salgın nedeniyle uygulanan karantina önlemleri, sosyal mesafe kuralları ve ekonomik faaliyetlerin geçici olarak durdurulması hem arz hem de talep tarafında ciddi daralmalara neden olmuştur Küçükbay ve ark. 2021:15-16). Bu durum Türkiye’de ekonomik büyümenin %6 seviyesine gerilmesi ile sonuçlanmıştır (Türkiye ve İstatistik Kurumu).

2022 yılı sonunda başlayan Rusya-Ukrayna savaşı ise ekonomik büyüme üzerinde etkisi olan dışsal faktördür. Savaş, küresel enerji fiyatlarında artışa ve gıda tedarikinde aksamalara neden olmuştur. Enerji ve gıda fiyatlarındaki artış, Türkiye ekonomisi üzerinde enflasyonist baskılar yaratmıştır. Ayrıca ülke ekonomisinin içinde bulunduğu durum nedeniyle uluslararası yatırımcı güveni sarsılmış ve dış finansman ihtiyacını karşılamada çeşitli sorunlar yaşanmıştır tüm bu durumlar ekonomik büyüme üzerinde baskı oluşturmuştur.

2023 yılında yaşanan Kahramanmaraş merkezli büyük deprem felaketi 11 ilde ciddi yıkımlara sebep olmuş ve ekonominin içinde bulunduğu belirsiz durumu daha da artırmıştır. Bölgenin ekonomiye verdiği katkının yüksek olması sebebiyle yıkımın ekonomik büyümeye negatif etkisi oldukça yüksek olmuştur.

Türkiye ekonomisinin büyüme dinamiklerinin, sektörler bazında incelendiğinde ise tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin büyümeye olan katkılarının zaman içinde farklılaştığı görülmektedir. Geleneksel olarak ekonomide önemli bir yer tutan tarım sektörü, yıllar içinde ekonomik büyümeye katkısı azalmıştır. Tarımın GSYH içindeki payı 2020 yılında %6,3 iken 2024 yılında %5,3 seviyesine gerilemiştir. Buna karşın, sanayi sektörü Türkiye 2020-2022 döneminde büyümeye devam etmiş ancak 2023 ve 2024 yılında ekonomik büyümeye olan katkıları azalmıştır. Hizmetler sektörü ise özellikle son yıllarda Türkiye ekonomisinin büyüme artışında en önemli sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sektör, pandemi döneminde en fazla zarar gören alanlardan biri olmasına rağmen sonrasında hızlı bir toparlanma yaşamıştır. 2020 yılında hizmetler sektörünün GSYH'deki payı %22,2 iken, 2023 yılında bu oran %27'ye yükselmiştir (Türkiye ve İstatistik Kurumu).

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinin 2020-2024 yılları arasında yaşadığı büyüme süreci hakkında bilgi verilerek ve sektörlerin ekonomik büyümeye olan katkıları değerlendirilecektir. Büyüme oranlarındaki dalgalanmalar, sektörel katkıların zaman içerisindeki dönüşümü ve iç-dış şokların ekonomik yapıya etkileri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Türkiye'nin ekonomik büyüme performansının sayısal ve yapısal verilerle destekleyerek değerlendirilecek ve ekonomik büyümenin sorunları analiz edilecektir.

2. Ekonomik Büyüme ile İlişkin Kavramlar

2.1. Ekonomik Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme, bir ekonominin üretim kapasitesindeki artış olarak tanımlanmaktadır. Üretim kapasitesindeki artış, GSYH (Gayrisafi Yurtiçi Hasıla), GSMH (Gayrisafi Milli Hasıla), ya da kişi başı GSYH ya da GSMH'deki artış oranıyla belirlenmektedir. GSMH, ekonomide bir yıl içinde bir ülkenin vatandaşları tarafından üretilen nihai mal ve hizmetlerin piyasa değerlerinin toplamı olarak ifade edilmektedir. GSYH ise, yalnızca ülke sınırları içinde üretilen mal ve hizmet toplamını kapsamaktadır. Yurtiçi yerleşiklerin yurtdışında gerçekleştirdikleri mal ve hizmet üretimi GSYH'nin kapsamında yer almamaktadır (Apak ve Uçak, 2007:58).

Bir ekonominin ne ölçüde büyüdüğünü belirlemek ve anlamlandırmak için matematiksel bir ifade kullanmak mümkündür. İktisadi büyüme, çeşitli kriterlere göre ölçülebilmektedir. Bu kriterler ile ekonomik büyümeyi doğru şekilde belirlemek için istatistiki verilere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu kriterler arasında en çok kullanılan kıstas GSMH'dir. Diğer bir kriter ise GSYH'dir. GSYH ise nominal ve reel olarak ikiye ayrılmaktadır. İktisadi büyümenin ölçümünde kullanılan en önemli diğer gösterge ise reel GSYH'dir. İktisadi

büyümenin ölçümünde nominal GSYH yerine reel GSYH’nin tercih edilmesinin sebebi gerçek büyümeyi daha net olarak ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Reel GSYH ise sabit fiyatları dikkate alarak enflasyondan arındırılmakta ve bu sebeple enflasyonun yanıltıcı etkileri kalktığı için iktisadi büyümenin yüzdesel değişikliklerinin gerçek boyutunda ortaya çıkarmaktadır (Akiş, 2010:10-11).

Bir ekonominin büyüme sürecini şekillendiren çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Büyüme ile ilgili literatüre katkı veren araştırmacılar bu unsurları genellikle iki temel kategoriye ayırmaktadır. Bunlar; doğrudan etkileyen faktörler ve dolaylı etkileyen faktörlerdir. Ekonomik büyümeyi doğrudan etkileyen unsurlar arasında fiziksel sermaye yatırımları, teknolojik ilerlemeler, dışsal etkiler, iş gücü ve insan sermayesi olarak ön plana çıkmaktadır. Buna karşılık, bu doğrudan faktörleri etkileyerek dolaylı yoldan büyümeyi etkileyen faktörler ise yapısal unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurumsal yapı, coğrafi koşullar, dış ticarete açıklık düzeyi ve toplumsal değerler gibi etkenler büyümeyi etkileyen faktörler olarak değerlendirilmektedir (Akt. Başitek, 2019:7).

2.2. Büyümeyi Belirleyen Unsurlar

Ekonomik büyüme, bir ekonominin bir önceki döneme kıyasla daha fazla mal ve hizmet üretilmesi anlamına gelmektedir. Mal ve hizmet üretim artışının temelinde iki ana unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar; üretim faktörlerinin daha fazla kullanılması ve teknolojik ilerlemedir. Emek, sermaye, doğal kaynaklar olarak adlandırılan üretim faktörlerinin miktarındaki artış, doğrudan üretim hacmini ve dolayısıyla ekonominin kapasitesini genişletmektedir. Bununla birlikte, üretim faktörlerinin miktarında bir değişiklik olmaksızın, kullanılan teknolojilerdeki yenilikler ve üretim süreçlerindeki verimlilik artışları sayesinde de toplam üretimde artış sağlanabilmektedir. Bu durum, teknolojiye yeniliklerin verimliliğini ile büyüme sağlanabilmektedir. Bu kapsamda aşağıdaki bölümde emek, sermaye ve teknoloji yeniliklerin artışının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenecektir (Kızıltan, 2011:3-10).

2.2.1. Emek Faktörünün Artırılması

Bir mal ya da hizmet üretiminde rol oynayan her türlü insan gücü, emek faktörü kapsamında değerlendirilmektedir. Söz konusu insan gücü; bedensel ya da zihinsel olmasının yanı sıra uzmanlık düzeylerine göre vasıflı veya vasıfsız, görevlerine göre ise; karar alıcı ya da uygulamacı olabilmektedir. Bir ülkenin toplam emek faktörünün gerçek potansiyelini hesaplamak için, toplam nüfustan çalışma çağı dışındaki bireylerin çıkarılması ile bulunmaktadır. Bu

hesap neticesinde ekonomide fiilen çalışabilecek birey sayısı emek arzı olarak adlandırılmaktadır (Dinler, 2007:268).

Günümüzde üretim süreçleri ve ekonomik büyüme dinamikleri incelendiğinde, emek faktörünün fiziksel sermaye kadar kritik bir unsur olduğu yönündeki görüş hakimdir. İnsan kaynağı sayesinde elde edilen bilgi, beceri ve yetkinlikler, ileri düzey teknolojik araçlar ve süreçlerin üretim girdilerinin daha etkin, verimli ve amaca uygun biçimde kullanılmasına imkân tanımaktadır. Böylece üretkenliği artırarak ekonomik büyüme ve kalkınma sürecine ivme kazandırmaktadır (Şimşek ve Kadılar, 2010: 119).

2.2.2. Sermaye Birikimi Artışı

Sermaye birikimi, bir ekonomik birimin belirli bir zaman dilimi kapsamında mal ve hizmet üretme kapasitesini ifade etmektedir. Bazı hizmet alanları ve tarımsal faaliyetlerin sermaye yerine emeğe dayalı üretim sistemine dayanmasına rağmen sermaye birikimi olmadan sürdürülebilir bir üretim faaliyetinden söz etmek oldukça güçtür. Sermaye birikimi, üretim süreçlerinde uzun vadeli olarak kullanılan binalar, makineler ve teçhizat gibi fiziksel unsurları kapsamaktadır. Ülke düzeyinde sermaye birikiminden bahsedildiğinde ise ulaşım ağları, barajlar gibi altyapı yatırımları dahil edilmektedir. Sermaye birikimi çoğunlukla fiziksel üretim araçlarının toplam değeri üzerinden ifade edilmektedir. Ancak eğitime, sağlığa ve araştırma-geliştirme faaliyetlerine yapılan harcamalar gibi maddi olmayan yatırımlar da sermaye birikiminin unsurları arasında yer almaktadır (Saygılı ve diğ., 2002:10-11).

Sermaye birikimi, istihdam ve verimlilik düzeylerindeki iyileşmeleri artırması ile, ekonomik büyümeye katkıda bulunmakta ve toplumsal refahı artırmaktadır. Tarihsel süreç boyunca gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin tamamında büyümenin temel dinamiklerinden biri olarak sermaye birikimi ön plana çıkmıştır. Dünya Bankası verilerine göre de GSYH içindeki yatırım oranı incelendiğinde sermaye birikimi daha yüksek olan ülkeler, sermaye birikim daha düşük olan ülkelere kıyasla daha hızlı bir büyüme oranı yakalamaktadır. Bu durum, sermaye birikiminin ekonomik büyüme açısından taşıdığı stratejik önemi açıkça ortaya koymaktadır (Çetin, 2012:211-212).

2.2.3. Teknolojik Gelişme

Günümüz dünyasında, ekonomik büyüme olgusunun, ülkelerin teknolojik gelişmişlik seviyeleri ile doğrudan ilişkili olduğu ifade edilmektedir. İktisat literatüründe teknoloji, ulusların refahını artıran ve yaşam standartlarını

iyileştiren bir araç olarak kabul görmektedir. Aynı zamanda, üretim girdileri ile çıktıları ilişkilendiren bir verimlilik ölçütü olarak dikkate alınmaktadır. Başka bir ifadeyle, teknoloji; mevcut mal ve hizmetlerin üretim süreçlerini ve pazarlama etkinliklerini iyileştirmesi ile birlikte yeni ürün ve hizmetlerin oluşumunda kullanılan bilgi kaynağı olarak ifade edilmektedir (Akt. Algan ve diğ., 2017:332).

Teknoloji, dinamik ve evrimsel bir yapıya sahip olup, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin sınıflandırılmasında önemli bir gösterge olarak işlev görmektedir. Gelişmiş ülkelerde, sanayileşme stratejileri ve ekonomik politikalar büyük ölçüde teknolojik yeterlilik seviyesine bakılarak şekillenmektedir. Literatürde genel görüş, ileri teknolojilere dayalı üretim süreçlerinin, ekonomik büyüme ve kalkınma arasında güçlü bir olumlu ilişki oluşturduğunu göstermektedir. Bu kapsamda, teknolojik yeniliklerden bağımsız bir ekonomik büyüme stratejisinin yetersiz ve sürdürülebilir olmaktan uzak olduğunu söylemek mümkündür (Akt. Algan ve diğ., 2017:332).

3. Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Gelişimi ve Sektörler Arasındaki İlişki

3.1. Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Süreci

Türkiye ekonomisi 2002-2024 yılları arasındaki dönemde ortalama olarak yılda %5,4 oranında bir büyüme performansı sergilemiştir. Bu süreçte, ekonomik büyüme ilk kez 2008 Küresel Krizin olumsuz etkileri sebebiyle 2009 yılında negatif düzeye geçmiş ve bu dönemde ekonomik daralma yaşanmıştır. 2020-2024 yılları arasında ise büyüme oranlarının istikrarlı bir çizgide ilerlemediği bir başka deyişle dalgalı bir seyir izlediği bilinmektedir. En yüksek büyüme oranı 2021 yılında gözlemlenmiş ve ekonomi bu dönemde %11,4 oranında büyümüştür. Buna karşılık, 2008 ve 2019 yılları pozitif büyümenin en düşük seviyelerde kaldığı yıllar olarak kayıtlara geçmiştir. 2008 Küresel finansal kriz ile 2019’da Covid-19’un ekonomik yansımaları bu düşük oranları açıklamaktadır. 2022 ve 2023 yıllarında ise ekonomik büyümede yeniden yavaşlama eğilimi gözlenmiştir. Bu iki yılda hem dış faktörler hem de iç faktörlerin etkisi olduğu söylenebilmektedir (Tunç ve Karabulut, 2024:130-131). Bu tarihsel süreci 2020 yılından itibaren açıklanacaktır. Ancak 2020 yılı öncesinde Türkiye ekonomisinin durumu hakkında bilgi verilecektir.

Gelişmiş ülkelerin para otoritelerinin 2018 yılının başından itibaren faiz artışı politikası geliştirmekte olan ekonomiler üzerinde olumsuz etkiler oluşturmuştur. Özellikle ABD’nin faiz artışı, 2018 Ağustos ayında Türkiye’nin

finans piyasasında ciddi dalgalanmalara yol açmıştır. Küresel risk iştahındaki azalma, petrol fiyatlarındaki yükseliş, ABD'nin Türkiye'ye yönelik uyguladığı yaptırımlar ve yurtiçi finansal piyasalarda yaşanan durumlar da diğer olumsuz gelişmeler olarak sıralanmaktadır. Bu durumlara ek olarak, ABD ile Rahip Brunson'un tutukluluğunun devam etmesi sonucu artan diplomatik gerilim, 2018 Ağustos ayında Amerikan Doları'nın Türk Lirası karşısında 7,24 seviyesine yükselmesine neden olmuştur. Brunson'un 25 Temmuz 2018'de ev hapsine alınmasının ardından iyice gerilen diplomatik ilişkiler sebebiyle Türk Lirası, Dolar karşısında %40'ın üzerinde değer kaybetmiştir, 13 Ağustos 2018 itibarıyla başlayan süreçte yıl sonuna kadar TL Dolar karşısında %100 değer kaybetmiştir. Türk Lirası'ndaki bu sert değer kaybı, enflasyonun hızla yükselmesine neden olmuştur. Enflasyonla mücadele için alınan politika faiz artışı kararı 2018 yılında Türkiye ekonomisinin büyüme hızının yavaşlamasına neden olmuştur. 2017 yılında %7,4 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi, 2018'in üçüncü çeyreğinde daralma göstererek yıllık büyüme oranını %3,5 seviyesine düşmüştür (Sezal, 2020:26).

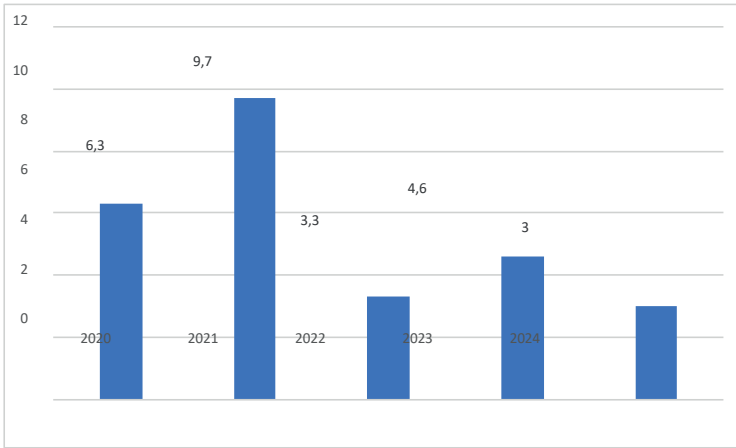
Türkiye ekonomisinin büyüme oranının düşüşü, 2019 yılının ilk yarısında da devam etmiştir. Ancak 2019 yılının ikinci yarısında iç talepteki toparlanma, döviz kurundaki oynaklığın azalması, faiz oranlarındaki düşüş ve kredi hacminin genişlemesiyle birlikte ekonomik büyüme yeniden sağlanmaya başlamıştır. 2019 yılının ikinci yarısında ekonomi toparlanma eğilimine girmesine rağmen büyüme oranı bir önceki yıla kıyasla 2,1 puan azalarak %0,9 olarak gerçekleşmiştir (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2021:41).

2019 yılının sonlarında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan yeni Covid 19 virüsü, tüm dünyada etkisini göstermiştir. 2020 yılının başlarında tüm dünyaya yayılan bu salgın, 2020 yılının Mart ayı itibarıyla Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel salgın olarak tanımlanmış ve bu durum virüsün pandemi olarak ilan edilmesine neden olmuştur. Covid-19 adı verilen bu virüs, yalnızca bireylerin sağlığını değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik düzeni de ciddi biçimde olumsuz yönde etkilemiştir. Hükümetler, virüsün bulaş riski sebebiyle çeşitli önlemler almıştır. Bu önlemler kapsamında; karantina uygulamaları, sosyal mesafe kuralları, toplu alanların kapatılması ve evden çalışma yer almaktadır. Ancak bu kısıtlamalar, ekonominin temelini oluşturan arz ve talep dengesi üzerinde ağır tahribat oluşmasına zemin hazırlamıştır. Hizmet sektörü kapsamında yer alan restoranlar, kafeler, eğlence merkezleri ve alışveriş alanlarının geçici olarak kapanması ya da faaliyetlerini sınırlandırması, tüketici harcamalarında ciddi daralmaya yol açmıştır. Bu süreçte hem üretim tarafında aksaklıklar yaşanmış hem de tüketim talebinde daralma yaşanmıştır. Böylece hem arz hem de talep tarafında eş zamanlı şoklar

meydana gelmiştir. Bu durum yalnızca ulusal değil küresel ekonomide büyük bir sarsıntıya neden olmuştur (Küçükbay ve ark. 2021:15-16). Ekonomik büyüme bu süreçte olumsuz etkilenmiştir. Aşağıdaki Grafik’te 2020 sonrası ekonomik büyüme verileri yer almaktadır. Veriler kapsamında 2020 sonrası ekonomik büyümenin seyri detaylandırılacaktır.

Aşağıda yer alan Grafik 1’de ise 2020-2024 yılları arasında bir önceki yılın aynı çeyreğine göre, GSYH’deki yıllık değişim oranları yer almaktadır.

Grafik 1: Türkiye’de Ekonomik Büyüme Oranları

Kaynakça: Türkiye ve İstatistik Kurumu (TÜİK)

2020 yılında her çeyrek dönemde ekonomik büyüme farklı bir seyir göstermiştir. İlk çeyrekte, büyüme hızı bir önceki çeyreğe kıyasla 1,9 puan azalarak %4,5 seviyesine düşmüştür. Bu düşüş; Covid-19’un yarattığı yüksek belirsizlik ortamı, ulusal sınırların kapatılması, uluslararası hava trafiğinin durdurulması, seyahat kısıtlamaları ve sokağa çıkma yasakları gibi alınan karantina önlemleri hem iç hem de dış talebi olumsuz yönde etkileyerek ekonomik faaliyetlerde ciddi bir yavaşlamaya sebep olmuştur. Bu önlemler sonucunda, Türkiye ekonomisi 2020 yılının ikinci çeyreğinde %10,3 oranında daralma ile sonuçlanmıştır. Ancak, pandeminin neden olduğu olumsuz etkileri hafifletmek ve ekonomik etkilerini sınırlamak amacıyla uygulamaya konulan maliye ve para politikası kapsamında verilen teşvikler, kademeli normalleşme adımları ve kredi artışı, tüketim ve yatırım harcamalarını desteklemiş ve ekonominin toparlanma sürecine girmesini sağlamıştır. Bu teşvikler sayesinde, Türkiye ekonomisi 2020 yılının son çeyreğinde %6,3 oranında büyüme göstermiştir (Türkiye Odalar

ve Borsalar Birliği, 2021:41). Türkiye, pandemiye rağmen ekonomik büyüme gerçekleştirebilen nadir ülkeler arasında yer almayı başarmıştır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022:10).

2021 yılı itibarıyla aşılama faaliyetlerinin başlaması ve salgına ilişkin kısıtlayıcı önlemlerin kademeli olarak kaldırılmasıyla birlikte ekonomik faaliyetlerdeki toparlanma sayesinde Türkiye ekonomisi 2021 yılında %9,7 oranında büyüme sağlamış ve 2010 yılından bu yana istikrarlı biçimde süren büyüme eğilim sürecini devam ettirmiştir. 2021 yılında sürdürülen bu istikrarlı büyüme trendi, 2022 yılının ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Ancak 2020 yılının şubat ayının başlayan Rusya-Ukrayna savaşı, bölgesel tedarik zincirlerinde aksamalara ve enerji fiyatlarında ciddi artışlara yol açmıştır. Dışsal şokların Türkiye ekonomisine etkisi ile dış talepteki zayıflama ihracat performansını olumsuz etkilemiştir. Aynı zamanda iç talepte yaşanan gerileme, ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye neden olmuştur. Bu sebeplerle, Türkiye ekonomisinin büyüme oranı yıl sonunda %3,5 seviyesine gerilemiştir (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2023:34).

2023 yılında ise 11 ili kapsayan deprem felaketi ve Mayıs ayında yapılan Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel seçimleri Türkiye ekonomisinin belirleyici unsur olmuştur (Yükseler, 2024). 2023 yılının ilk çeyreğinde yaşanan deprem felaketinin ekonomik faaliyetler üzerindeki olumsuz etkilemiştir. Ancak hizmetler sektöründeki yüksek performansın devam etmesi ve iç talebin canlılığını koruması sayesinde Türkiye ekonomisi %4 oranında büyüme sergilemiştir (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2024:33).

Covid 19 sebebiyle yaşanan hem arz hem de talep tarafındaki olumsuz tablo enflasyonist sürecin başlangıcı olmuştur. Bu süreç günümüze kadar devam etmektedir. 2024 yılında enflasyonla mücadele kapsamında uygulamaya konulan politikaların gecikmeli etkileri ve özel tüketimin büyümeye olan katkısında azalma birlikte büyüme dinamiklerinde yeniden bir düşme eğilimine girmiştir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024:21).

3.2. Türkiye’de Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Ekonomi tarım, sanayi ve hizmet olarak üç ana faaliyet alanına ayrılmaktadır. Tarım ve sanayi alanları, doğrudan somut ürünlerin üretimiyle ilişkilidir. Ancak hizmet sektörü bu açıdan diğer sektörlerle göre farklılık göstermektedir. Hizmet sektörünün kapsamında yer alan işlerde, fiziksel bir ürün ortaya koyulmamaktadır. Başka bir ifadeyle, ortaya çıkan şey doğrudan

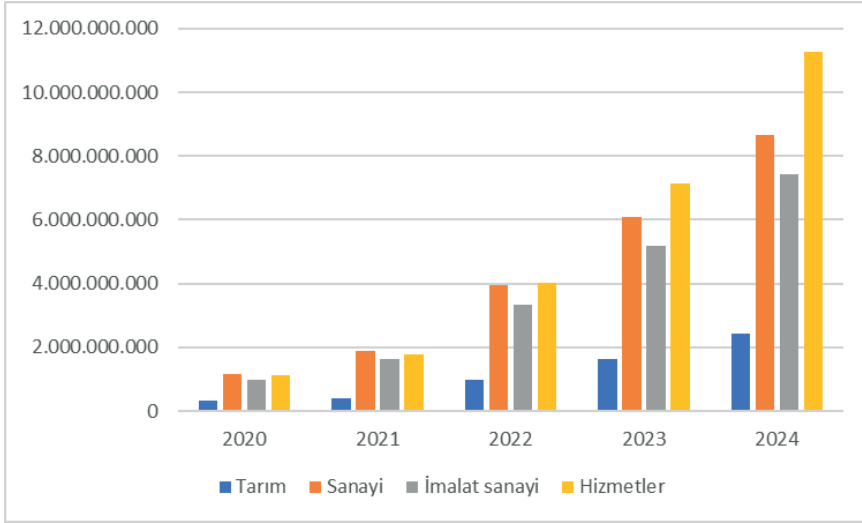
üretim süreci ile ilişkisi bulunmamakta yalnızca sürecin yarattığı etki ile ilişkisi bulunmaktadır (Ekinci, 2004: IV).

Tarım sektörü, insanların temel yaşam gereksinimlerini karşılamak ve devam ettirmek amacıyla üretimin gerçekleştirildiği bir alandır. Aynı zamanda bu sektör, diğer ekonomik alanlara hem iş gücü hem de hammadde temini vererek katma değer oluşturmaktadır. Ancak tarımsal üretim büyük ölçüde doğa koşullarına bağlıdır. Bu sebeple çeşitli riskleri ve belirsizlikleri de beraberinde getirmektedir. Üretimin mevsimsel değişime bağlı olması ve maliyetlerin iklim koşullarına göre değişiklik göstermesi, sektörde üretim odaklı sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu sebeple tarım sektörü, devlet politikaları ile sık sık desteklemekte ve bu alanda izlenen politikalar, sektörün gelişimine katkı sağlaması beklenilmektedir (Merdan, 2024:48).

Sanayi sektörü ise, ekonominin temel yapı taşlarından biridir. Üretim faaliyetlerini kapsayan bir süreçtir. Sanayi sektörünün üretim faaliyeti olarak doğal kaynakların işlenerek kullanılabilir ve taşınabilir ürünler haline getirilmesini içermektedir. Sanayi sektörü içinde en kilit alan ise imalat sanayidir. İmalat sanayi, birçok ülkede üretim değerini belirleyen, istihdamı artıran ve ihracatı destekleyen en önemli sektördür. (Akt. Koç ve ark., 2017:16).

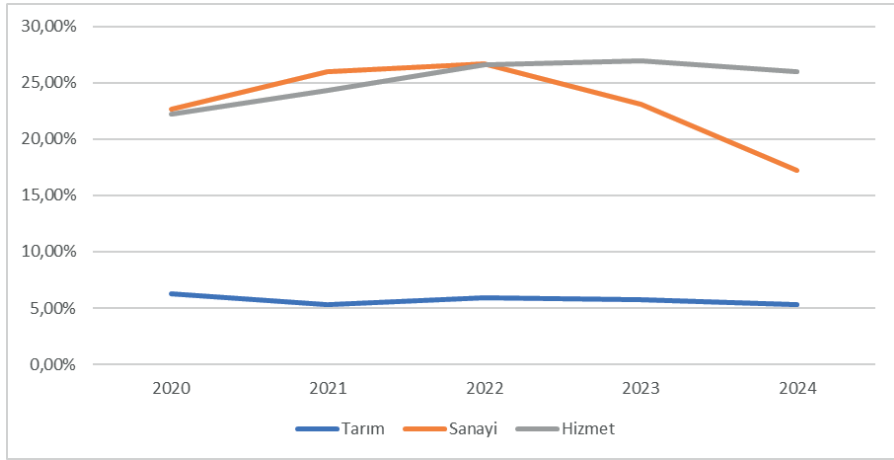
Hizmet sektörü ise, diğer sektörlerin aksine maddi bir ürün ortaya koymamaktadır. Fiziksel bir çıktısı olmamakla birlikte doğrudan tüketilmekte ve tüketim anında gerçekleşen ve soyut bir üretim biçimi olarak ifade edilmektedir. Daha farklı bir ifade ile, hizmet; elle tutulamayan, soyut ve fiziksel olmayan bir değer sunmaktadır. Bu tür faaliyetler; mekân, zaman, şekil ve duygusal anlamda fayda sağlayan, üretildiği yer ve zamanda tüketilen işler, eylemler, performanslar, toplumsal etkileşimler, çabalar ya da çeşitli etkinlikler olarak tanımlanabilmektedir (Bayat ve ark., 2015: 63).

Aşağıdaki Grafik 2’de sektörlerin 2020-2024 yılları arasında GSYH’ye yaptıkları katkılarının değerleri yer almaktadır.

Grafik 2: Üretim Yöntemiyle GSYH**Kaynakça: TUIK**

Türkiye ekonomisinin büyüme sürecini sektörel bazlı incelediğimizde, son yıllarda Türkiye, sanayileşme yolunda önemli bir ivme kazanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'li yıllara kadarki süreçte büyük ölçüde tarımsal üretime dayanan ve ihracatın büyük kısmını tarım ürünlerinden sağlamayan Türkiye zamanla üretim yapısını değiştirerek sanayi mallarını dış pazarlara sunan bir ülke konumuna gelmiştir (Koç ve ark., 2017:16).

Türkiye ekonomisi içindeki sanayi sektörünün ağırlığı yıllara göre dalgalı bir seyir izlemiştir. 2020 yılında sanayinin GSYH'ye katkısı %22,7 seviyesindeyken, bu oran 2021 yılında %26,0'a yükselerek önemli bir artış göstermiştir. 2022 yılında sanayi sektörünün payı %26,7 ile en yüksek seviyesine ulaşmış, ancak sonraki yıllarda bu oran gerilemiştir. 2023 yılında sanayinin toplam ekonomi içindeki payı %23,1'e düşerken, 2024 yılında ise %20,1'e kadar gerilemiştir. Sanayinin alt bileşeni olan imalat sanayi sektörü ise benzer bir eğilim göstermiş; 2020'de GSYH'nin %19,05'ini oluştururken, 2021'de bu oran %22,1'e çıkmıştır. Ancak 2022'de %22,4 ile zirveye ulaştıktan sonra, 2023'te %19,7'ye ve 2024'te ise %17,2'ye kadar düşüş göstermiştir.

Grafik 3: Sektörlerin GSYH İçindeki Payı**Kaynakça: TUIK**

2020 yılında pandeminin etkilerini azaltmak, salgının bulaş riskini azaltmak ve toplumsal sağlığı korumak amacıyla her alanda çeşitli önlemler alınmıştır. Pandeminin ekonomiye olan negatif etkilerini gidermek amacıyla Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi açıklanmıştır. Bu paket kapsamında; kamu bankalarının hane halkı ve KOBİ'lere yönelik kredi destekleri, kısa çalışma ödenekleri, vergi ertelemeleri ve hane halkına bedelsiz olarak parasal destek verilmesi gibi uygulamalar yer almaktadır. Ek olarak, ekonomik faaliyette yaşanan durgunlukla mücadele için genişletici para politikası uygulanmıştır. Bu önlemler sayesinde, yurtiçi talep artışı ile yılın ikinci yarısında hızlı bir toparlanma süreci başlamıştır. Bu toparlanma süreci ile sanayi sektörü büyümeye en fazla katkı veren sektör olmuştur (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022:7).

Sanayi sektörü 2021 yılında yurt içindeki ve yurt dışındaki yüksek talebin etkisiyle %17,2'lik bir büyüme göstermiştir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023b, 5). Sanayi sektörü, 2021 yılında genel ekonomik görünümün aksine olumlu bir gelişim göstermiş ve büyümeye en güçlü desteği veren sektör olmuştur. Pandemi sonrası dönemde özellikle küresel tedarik zincirlerinde yaşanan dönüşümler, dış ticaret alanında yaşanan değişimler, arz güvenliği endişeleri ve yakın bölgelerden ürün temin etme eğilimleri giderek önem kazanması nedeniyle 2021 yılında Türk sanayi ürünlerine yönelik talebin artmasına katkı sağlamıştır. Özellikle Türkiye'nin temel ihracat pazarlarında görülen hızlı toparlanma, sanayi mallarına olan dış talebi artırmıştır. İhracattaki bu hızlı toparlanmayı sağlayan talep artışının

temel sebebi Türk sanayisinin küresel pazarda alternatif bir üretici olarak öne çıkmasıyla birlikte artan ek tedarik ihtiyacıdır (İSO 500, 2022:19).

Türkiye ekonomisi 2021'in ilk çeyreğinde yıllık %7,5 oranında büyüme göstermiştir. İkinci çeyrekte ise güçlü dış talebin etkisi ile sanayi sektörünün liderliğinde büyüme hızı %22,2'ye ulaşmıştır. Yılın ikinci yarısında ise, artan aşılama oranlarıyla birlikte kademeli olarak kısıtlamaların kaldırılması ve normalleşme sürecinin başlaması ile ekonomik faaliyetleri hızlanmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda Türkiye ekonomisi 2021 yılını %11,4 oranında bir büyüme ile tamamlamıştır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023b, 7-8).

2022 yılının ilk çeyreğinde ise ekonomik hareketlilik devam etmiştir. Ancak bu süreç, Şubat ayının sonlarında başlayan Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş ile kesintiye uğramıştır. Savaşın sebep olduğu sorunlar bölgedeki tedarik zincirlerinde aksamalara ve enerji fiyatlarında ciddi yükselişlere neden olmuştur. Bununla birlikte, her iki ülkenin birçok temel ham madde açısından önemli birer ithalatçı ülke olması, hammaddelerin arzında ve dolayısıyla temininde belirsizlik oluşturmuştur. Bu belirsizlikle birlikte hammadde fiyatlarında ani artışlar yaşanmış ve ekonomik istikrarı tehdit eden bir unsur haline gelmiştir. Türkiye açısından bu gelişmeler başlangıçta üretim süreci üzerinde baskı oluşturmuş ancak yıl sonuna kadar ülke ekonomisinin büyüme performansı üzerinde olumsuz etkileri sınırlı düzeyde kalmıştır. İhracatın artışı, iç talebin yüksek olması ve özel ve kamu tüketim harcamalarının artışı sanayi üretimine katkı sağlamıştır. Böylece Türkiye ekonomisi 2022'de sanayi sektörü %22,6 oranında büyümeyi yakalamıştır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023b:5-7).

2023 yılında sanayi sektörü ise küresel talepteki düşüşten oldukça etkilenmiştir. Spesifik olarak Avrupa'daki talebin düşüşü Türkiye ekonomisini belirgin bir biçimde etkilenmiş ve sanayi sektörü bu etkiden zarar görmüştür. Ek olarak, yılın ilk yarısında kredi piyasalarındaki karmaşık düzenlemeler ile ikinci yarısında yükselen finansman maliyetleri sektörde baskı yaratmaya devam etmiştir (İSO 500, 2004:29).

2024 yılında ise uygulanan enflasyonla mücadele politikalarının gecikmeli etkileriyle birlikte ekonomik büyümede düşüş meydana gelmiştir. Bu süreçte, özel tüketimin büyümeye olan katkısında azalma gözlenmiş sanayi sektörünün ekonomik büyümeye katkısı azalmıştır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024:21-22).

Hizmet sektörünün 2020-2024 yılları arasında ekonomik büyümeye katkısı incelendiğinde hizmet sektörü ekonomik büyümeye en fazla katkı veren

sektördür. Hizmetler sektörü, bankacılık, sigortacılık gibi mali hizmetler ile iletişim, eğlence ulaşım, gibi birçok alanı kapsamaktadır. Bireylerin zamanla artan gelir seviyeleri ile ihtiyaç ve talepleri değişmiştir. Ek olarak, teknolojik ilerlemeler, dijital iletişim kanallarının yaygınlaşması ve sosyal medyanın etkisi ile yeni hizmet alanları ortaya çıkmıştır. Tüm bu gelişmeler, hizmetler sektörünün ekonomik ve toplumsal yapı içindeki rolünü daha da ön plana çıkarmıştır (Akt. Özgün, 2023: 73).

COVID-19 salgını Türkiye’ye ilk vaka tespitinden itibaren yayılımını azaltmak için önlemler alınmış ve çeşitli tedbirler uygulanmaya başlanmıştır. İnsanlar arasındaki temasın sınırlandırılmasına yönelik bu önlemler, özellikle hizmet sektörünü derinden etkilemiştir (Tunalı, 2020:31).

2020 yılının ikinci çeyreğinin başlarında özellikle büyük kentler olmak üzere birçok şehirde sokağa çıkma kısıtlamaları uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca sosyal yaşamın yoğun olduğu alanlar kapatılmıştır. Hizmet sektörü kapsamında yer alan kuaförler, alışveriş merkezleri, tiyatrolar, sinemalar ve kafeler gibi ekonomik faaliyeti destekleyen pek çok iş yeri geçici olarak faaliyetlerine son vermiştir (Ünüvar ve Aktaş, 2022:133). Bu sebeple 2020 yılında Covid-19 salgınının ekonomik etkileri en belirgin biçimde hizmetler sektöründe hissedilmiştir. Bu olumsuz koşullara rağmen, diğer hizmet kollarındaki sınırlı büyümenin katkısıyla 2020 yılı genelinde hizmet sektörü %0,4 oranında büyümeyi başarmıştır. 2021 ve 2022 yıllarında ise özellikle turizm faaliyetlerinin yeniden canlanmasıyla birlikte hizmetler sektörünün GSYH’ye katkısı artmıştır. Bu canlanma etkisi, 2023 yılı boyunca da devam etmiştir. Yıl genelinde hizmetler sektörünün katma değeri %4,4 oranında artmıştır (Yükseler, 2024)

Ülkemizde tarım sektörünün ekonomideki ağırlığı her geçen yıl azalmaktadır., ancak gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında hâlâ oldukça yüksek bir seviyede olduğu söylenebilmektedir. Tarımın, hizmet ve sanayi sektörlerine kıyasla daha düşük katma değer üretmesi, tarımdaki küçülmenin sebebini açıklamaktadır. Ayrıca ekonomik büyüme ile birlikte, bireylerin harcama eğilimleri sanayi ürünleri ve hizmetler yönünde değişmekte, bu da tarımın GSYH’nin içindeki payının zamanla azalmasına yol açmaktadır (Arslan, 2021:125).

Tarım sektörünün ekonomik büyümeye katkısı incelendiğinde ise tarım sektörünün GSYH içindeki payı 2020 yılında %6,3 düzeyindeyken 2024 yılında bu pay %5,3 düzeyine kadar değeri düşmüştür. Her ne kadar cari değer olarak Grafik 1’de görüleceği üzere artış sergilese de pandemi sonrasında tarım sektörünün ekonomik büyümeye olan katkısı azalmıştır.

Covid-19 salgını ile başlayan süreçte, ülkeler kendi vatandaşlarının gıda erişiminde sorun yaşamaması için tarım ürünlerine yönelik ihracat kısıtlamalarına gitmiştir. Bu sebeple gıda arz güvenliğini sağlama konusunda yerli üretimin stratejik önemini ortaya çıkmış ve desteklenmiştir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021:161). Bu sebeple 2020 yılında tarım sektörü büyümesini sürdürmüş ve üretim artışı %5,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde tarımsal faaliyetler, olumlu performansını devam ettirerek ekonomiye katkı sağlamıştır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022: 149).

2022 yılında pandemi sonrasında hızlı bir toparlanma süreci başlamış olmasına rağmen Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş, gıda tedarik zincirinde yaşanan aksaklıklara sebep olmuştur. Buna rağmen tarım sektörü sınırlı da olsa ekonomik büyümeye olan katkısı artmıştır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023b, 147-148).

Son olarak, 2023 yılında Kahramanmaraş merkezli depremde etkilenen 11 ilde, 2021 yılı verileri incelendiğinde, bu illerin GSYH katkısı 713,9 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu tutarın 61,3 milyar TL'lik kısmı olarak ifade edilen tutarın %8,6'sı tarım sektöründen sağlanmıştır. Ayrıca, Türkiye genelindeki toplam tarımsal üretimin %15,3'ü bu bölgedeki illerde gerçekleşmiştir. Bu durum, tarımın hem bölge hem de ülke ekonomisi açısından stratejik önemini açıkça ortaya koymaktadır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023c:86-87). Bu durum 2023 yılındaki tarım sektörünün GSYH'ye içindeki payının düşüşünü açıklayan unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Sonuç

Türkiye ekonomisinin 2020-2024 dönemindeki büyüme performansı dalgalı seyir izlemiştir. 2020 yılında pandemi ile başlayan süreç 2024 yılına kadar iç ve dış ekonomik ve siyasi gelişmeler neticesinde ekonomik büyüme üzerinde belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye ekonomisinin büyüme süreci dalgalı seyrinin açıklanmasında sektörel analizleri yapmak ve değerlendirmek daha önemli hale gelmektedir. 2023 yılı haricinde 2020-2024 yılları arasında tarım sektörünün ekonomik büyümeye katkısı sınırlı olmuştur. Özellikle Kahramanmaraş merkezli depreminin neden olduğu yıkım ve depremden etkilenen bölgelerin tarımsal üretiminin katkısının %15,3 olduğu düşünüldüğünde tarımın ekonomik büyümeye katkısının düşük olmasını açıklamaktadır. Sanayi sektörü ise 2020-2022 döneminde pandemiye rağmen ekonomik büyümeye katkısı devam etmiş ancak 2023 yılında savaşın yansımaları ve depremin etkileri sebebiyle

sanayinin ekonomik büyüme katkısı düşmeye başlamıştır. Hizmet sektörü ise ekonomik büyümeye katkısı süreklilik arz etmiştir. Covid-19 döneminde yaşanan pandemi koşullarında yaşanan karantina önlemleri ve kapanmalar olmasına rağmen ekonomik büyümeye katkısı devam etmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye ekonomisi 2020-2024 döneminde yaşadığı iç ve dış olumsuz gelişmelerden etkilenmiş ve ekonomik büyüme dalgalı seyir izlemiştir. Büyümenin yapısı değerlendirildiğinde dış koşullara bağımlı olduğu ve dış koşullardan daha fazla etkilendiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sebeple ekonomik büyümeyi desteklemek ve sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla dış şoklara bağımlılığı azaltmak ve özellikle ekonomik büyümeye sınırlı katkısı olan tarım sektörünün desteklenmesi için politikaların ön plana çıkması gerekmektedir. Ayrıca, sanayinin dış şoklardan etkilenmemesi için üretim yapısının çeşitlendirilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akiş, E. (2010). İktisadi büyüme ve kalkınma, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul, 10. Erişim Tarihi: 15/05/2025, Erişim adresi: [file:///C:/Users/atami/Downloads/%C4%B0KT%C4%B0SAD%C4%B0%20B%C3%9CY%C3%9CME%20VE%20KALKINMA-%C4%B0STANBUL%20%C3%9CN%C4%B0-EK%C4%B0TAP%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/atami/Downloads/%C4%B0KT%C4%B0SAD%C4%B0%20B%C3%9CY%C3%9CME%20VE%20KALKINMA-%C4%B0STANBUL%20%C3%9CN%C4%B0-EK%C4%B0TAP%20(2).pdf).
- Algan, N., Manga, M. ve Tekoğlu, M. (2017). Teknolojik Gelişme Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği, International Conference On Eurasian Economies 2017, 332.
- Apak, S., ve Uçak, A. (2007). Ekonomik Büyümenin Anlamlılığı ve Gelişmişlik: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (34), 58.
- Arslan, G. (2021), Türkiye’de Tarım Sektörünün Temel Sorunları ve Uygulanan Tarım Politikalarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: 2000-2018, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, 125
- Başıtekin, D. (2019). Ekonomik Büyümenin Derin Belirleyicileri: Orta Gelir Düzeyindeki Ülkeler Örneği, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Programı Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 7.
- Bayat, M., Baydaş, A. ve Atlı, C. (2015), Hizmet Sektörünün Kavramsal Tanımı ve Ulusal Ekonomilerdeki Önemi, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 63.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2020), 2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 7.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2021), 2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 161
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2022), 2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 10-149.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2022), 2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 7, Erişim Tarihi: 11/05/2025, Erişim adresi: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/10/2022-Yili-Cumhurbaskanligi-Yillik-Programi-26102021.pdf>.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2023a), 2022 Yılı Genel Faaliyet Raporu, 14.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2023b), 2023 YILI Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 5-148.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2023c), 2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu, 86-96. Erişim Tarihi: 10/05/2025, Eri-

şim adresi: <chrome-extension://cfaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaraş-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf>

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2024), Yıllık Ekonomik Rapor 2024, 5-23.

Çetin, M. (2012). Sabit Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Ampirik Bir Analiz, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 211-212.

Dinler, Z. (2007). *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi, 13. Baskı, Bursa, 268.

Ekinci, M. B. (2004). Uluslararası Hizmet Ticaretindeki Kurumsal Liberalizasyon Süreci ve Türkiye, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, IV.

İSO 500, (2022), Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2021, 19. Erişim Tarihi: 07/05/2025, Erişim adresi: <file:///C:/Users/user/Downloads/iso500-2021.pdf>

İSO 500, (2024), Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2023, 29. Erişim Tarihi: 01/05/2025, Erişim adresi: <file:///C:/Users/user/Downloads/iso-500-1-2023.pdf>

İSO, Türkiye’de büyümeyi hizmet ve inşaat sürüklerken, sanayide zayıflama sürdü, Erişim Tarihi: 12/05/2025, Erişim adresi: <https://www.iso500.org.tr/turkiyede-buyumeyi-hizmet-ve-insaat-suruklerken-sanayide-zayiflama-surdu>.

Kazancıgil, D. (2022). Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme: Türkiye Örneği, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26(1), 204.

Kızıltan, A. (2011). İktisada Giriş, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 3-10. Erişim Tarihi: 03/05/2025, Erişim adresi: <chrome-extension://cfaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://m.ataaof.edu.tr/pdf.aspx?du=Zf82eYhndTBY0FcqDmPWiw==>

Koç, E., Kaya, K. Ve Şenel, M. C. (2017). Türkiye’de Sanayi Sektörü ve Temel Sanayi Göstergeleri – Ekonomik Güven Endeksi, *Mühendis ve Makine*, 58(688), 16.

Küçükbay, F., Uysal, D. ve Çırak, A. N. (2021). Covid-19 Salgının Dünya Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 15-16

Merdan, K. (2024). Türkiye’nin Tarım Sektörü: Tarımının Dünü, Bugünü ve Yarını, *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 48.

Özgün, F. (2023). Türkiye’de Hizmetler Sektörü İstihdamı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 9 (1), 73.

- Saygılı, Ş., Cihan, C. ve Yurtoğlu, H. (2002), Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik: 1972-2000, DPT, Yayın No: DPT. 2665, 10-11.
- Sezal, L. (2020). 2018 Ağustos Krizinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkisi, *Journal of Economics and Research*, 1(1), 26.
- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2010). Türkiye’de Beşerî Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 119
- Tunalı, Ç.B. (2020). COVID-19 Pandemisinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi, “COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri” içinde (D.Demirbaş, V.Bozkurt, S.Yorğun, Ed.), 31, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Tunç, M. ve Karabulut, K. (2024). 2002 Sonrası Türkiye Ekonomisi, *Bitlis Eren Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2),130-131.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, (2021). 2020 Ekonomik Rapor, TOBB Yayın No: 2021/008, 41
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, (2023), 2022 Ekonomik Rapor, TOBB Yayın No: 2023/2, Ankara: Özyurt Matbaacılık, 34.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, (2024), 2023 Ekonomik Rapor, TOBB Yayın No: 2024/2, 33.
- Türkiye ve İstatistik Kurumu (TÜİK)
- Ünüvar, İ. ve Aktaş, H. (2022). Dünya’da ve Türkiye’de Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25 (1), 133.
- Yükseler, Z. (2024). 2023 Yılı GSYH Büyümesine İlişkin Değerlendirme, Erişim Tarihi:11/05/2025, Erişim Tarihi: file:///C:/Users/user/Downloads/2023_YILI_GSYH_BUYUME_DEGERLENDIRMESI.pdf.

